

بررسی کارآمدی مسئولیت اجتماعی در افزایش اثربخشی سازمان‌ها از منظر اسلام

عبدالحمید شهید زاده^۱

چکیده

امروزه سازمان‌ها برای انجام وظایف خویش با بیشترین اثربخشی و در نتیجه تحقق اهداف علاوه بر رعایت رویه‌های معمول استانداردها و قواعد سازمانی و قانونی نیاز به مجموعه‌ای از رهنمودهای اخلاقی دارد که با ایجاد هماهنگی و ثبات رویه مدیران حرکت به سمت وضعیت مطلوب را تسهیل نماید. مسئولیت اجتماعی از راه افزایش مشروعیت اقدامات سازمان؛ سودآوری، بهبود مزیت رقابتی، موفقیت سازمان و در نهایت اثربخشی سازمانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مقاله حاضر به هدف تبیین کارآمدی مسئولیت اجتماعی بر اثر بخشی سازمانی از منظر اسلام، با روش تحلیلی - توصیفی، باهدف کاربردی توسعه‌ای و شیوه گرد آوری اطلاعات کتابخانه‌ای با استفاده از روش تحلیل محتوا که روش اسنادی باهدف تحلیل کمی یا کیفی متون، عکس‌ها، فیلم‌ها و سایر اشکال ارتباط شفاهی، دیداری و نوشتاری می‌باشد؛ سامان‌یافته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که میان ابعاد مختلف مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و اثربخشی سازمانی رابطه‌ای مستقیم وجود دارد و در صورت نهادینه شدن مسئولیت اجتماعی در سازمان‌ها و جوامع، به مدیران این امکان را می‌دهد که بسته به شرایط موجود، با استفاده از ابعاد مناسب مسئولیت اجتماعی، اثربخشی سازمانی را تقویت نماید.

واژگان کلیدی: مسئولیت اجتماعی، اثربخشی سازمانی، کارآمدی، دیدگاه اسلام.

در فضای پیچیده و دشوار تجاری و اجتماعی امروزی سازمان‌ها، همان‌گونه که بلوغ و آگاهی روزافزون مشتری یک مزیت محسوب می‌شود، شناخت و تأمین خواسته‌های وی به‌عنوان یکی از ذی‌نفعان اصلی سازمانی یک ضرورت است. مسئولیت اجتماعی موضوعی است که در سازمان‌های امروزی، تأکید فراوان بر آن شده است. از طرفی با جهانی‌شدن تجارت و اقتصاد و نیز روند تکاملی صنایع مختلف، دستیابی به کارایی و اثربخشی بیشتر، پیش‌ازپیش ذهن و فکر مدیران سازمان‌ها را به خود مشغول نموده، سازمان‌ها را با چالش مواجه و انتظارات فزاینده-ای را برای برخورد مسئولانه‌تر ایجاد کرده است (آندروکرین و دیگران، ۱۳۸۹: ۴-۵).

در حقیقت مفهوم مسئولیت اجتماعی (**Social Responsibility**) در عصر حاضر به گفتمان غالب و مسلط در حوزه اداره امور سازمانی و مراکز عمومی مبدل گشته است؛ ازاین‌رو سازمان‌ها و نهادهای بزرگ و معتبر ملی و بین‌المللی، مسئولیت در برابر اجتماع و محیط‌های اجتماعی را از مهم‌ترین برنامه‌ها و استراتژی‌های سازمانی خویش می‌دانند و با حساسیت بالا نسبت به مسائل اجتماعی و فرهنگ محیطی، تلاش می‌کنند به گونه رفتار کنند که گویایی اهمیت دادن آنان به مسئولیت اجتماعی باشد. به نظر می‌رسد تلاش برای برقراری و نهادینه کردن مسئولیت اجتماعی و استفاده از مؤلفه‌ها و عناصر آن در سازمان‌ها به افراد، کارکنان، سازمان‌ها و دولت‌ها کمک نموده و تأثیری مثبت بر پیشرفت کار و سازمان یافتن مسائل اجتماعی داشته باشد (رحمان سرشت، ۱۳۸۸: ۲۲).

در آموزه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی که نظام حق‌گرا و تکلف مداراست، نیز شناخت مسئولیت‌ها و عمل بدان‌ها بخصوص مسئولیت‌های اجتماعی از اهمیت فوق‌العاده برخوردار است. مطابق بیان قرآن کریم (امت) جامعه بسان موجود زنده‌ای دارای روح، وجدان، شعور، اراده و خواست ویژه است؛ ازاین‌رو در موارد مختلف و به مناسبت درآیات فراوان اهمیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی را بیا نموده است. به‌عنوان مثال "یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ. مائده: ۱"، "أَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ. بقره: ۴۰"، "أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَ لَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ. نحل: ۹۱"، "أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا. اسراء: ۳۴". و نیز در مورد دیگر به داشتن مسئولیت برای انسان تأکید دارد. "أُيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى. قیامت: ۳۶". از طرف قبول مسئولیت برای انسان به بار سنگین تشبیه شده است چنانچه قرآن کریم بیان می‌کند: "وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى. فاطر: ۱۸" این آیه مبارکه به این حقیقت اشاره دارد که این بار سنگین را احدی جز خود انسان به دوش نمی‌کشد (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶: ۲۲۴). مسئولیت‌پذیری در بیان قرآن از چنان اهمیتی برخوردار است که در بسیاری از تفاسیر از امانت الهی به همان تعهد و مسئولیت‌پذیری تعبیر شده است: "ثُمَّ عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَ أشفقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. احزاب: ۷۲)". باوجوداین همه اهمیت که مسئولیت‌پذیری به شکل عام در عرف انسانی و ارزش‌های دینی دارد و درگذشته‌های

دور نیز مورد توجه و عنایت فراوان بوده است؛ بی‌شک تحلیل مسئولیت اجتماعی با استفاده از کارآمدی او در اثربخشی سازمانی با نگاه دینی و اسلامی اهمیت مضاعف دارد.

تبیین مسئله

بی‌گمان سازمان‌ها به‌منظور انجام درست و به‌موقع مأموریت‌ها و وظایف محوله خویش با بیشترین کارایی و بالاترین سطح اثربخشی و درنهایت تحقق بخشیدن به اهداف و مأموریت‌های خویش؛ علاوه بر رعایت اصول، قواعد و استانداردهای اداری، سازمانی و قانونی؛ نیازمند مجموعه‌ای از رهنمودهای اخلاقی نیز می‌باشد که آنان را در تحقق این امر یاری رسانده با ایجاد هماهنگی و ثبات رویه، حرکت به سمت وضعیت مطلوب (هدف) را تسهیل نماید. آنچه در این تحقیق دارای اهمیت است، بررسی کارآمدی مسئولیت اجتماعی در اثربخشی سازمان‌ها از منظر اسلام است. در این ارتباط آنچه از آموزه‌های دینی و اسلامی به دست می‌آید ضمن تأیید برخی دست آورده‌ای علمی که اغلب در فضای کسب‌وکار و با ملاحظات مادی سنجیده می‌شدند، سازمان‌ها و نظام سیاسی اسلامی به آن‌ها بسنده نکرده (البرعی، ۱۳۸۲: ۲۳۳) است. اندیشه‌ای دینی از اهداف کوتاه‌مدت بر پایه ملاحظات مادی و کارآمدی اقتصادی عبور نموده است؛ به عبارت دیگر در این نگاه اهداف فردی، سازمانی، اجتماعی و حتی حکومتی صرفاً در قلمرو محاسبات مادی متوقف نمی‌شود؛ بلکه افق‌های فراتر از آن مانند کارآمدی معنوی، شرافت انسانی و ارتقای کرامت بشری را نیز در رفتار سازمانی و تعاملات مردم با سازمان و حکومت مدنظر قرار می‌دهد؛ که البته بیشترین بازده مادی را به‌صورت مقارن با افزایش بهینه و کارآمد بازده معنوی در پی دارد (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵: ۱۴)؛ از این رو تحقیق پیش رو درصدد تبیین کارآمدی مسئولیت اجتماعی بر اثر بخشی سازمان‌ها از منظر اسلام است. برای این منظور لازم است به این سؤال اصلی که مسئولیت اجتماعی چه کارآمدی برافزایش اثربخشی سازمانی از منظر اسلام دارد؟ و سؤالات فرعی مؤلفه‌های کارآمدی از منظر اسلام کدام است؟ ابعاد مسئولیت اجتماعی از دیدگاه اسلام چیست؟ و ارتباط میان مؤلفه‌های کارآمدی، ابعاد مسئولیت اجتماعی و اثربخشی سازمانی از نظر اسلام چگونه است؟ پاسخ داده خواهد شد.

پیشینه تحقیق

مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها از دهه ۱۹۵۰ میان اندیشمندان علوم اجتماعی مطرح بوده است. این مفهوم امروزه به‌طور گسترده در تحقیقات مدیریت مورد توجه قرار گرفته است. با مروری بر روند تکامل مفاهیم آن، واضح است که جنبشی از نگرش اخلاقی فلسفی به نگرش مدیریتی ایجاد شده است. به‌طور خاص در دو دهه اخیر مبانی اخلاقی در تصمیمات مدیریتی رشد یافته و پایه‌های هنجاری را برای مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها فراهم کرده است. مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها به‌طور چشمگیری از ظهور اولیه آن در دهه ۵۰ تاکنون تکامل یافته است در این دوره مفهوم فوق از رویه‌های ناهماهنگ و داوطلبانه به تعهد واضح و صریح در پاسخ به فشارهای ذینفعان، توسعه یافته و به تدریج به تعهد مستمر و آنی تبدیل شده است (حبیبی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲۹-۱۳۰). به نقل از

2011, Boonstoppel)) با اذعان به این حقیقت که تحقیقات خوب و گسترده‌تر از آنچه به اجمال مرور شد در مورد کارآمدی، مسئولیت اجتماعی و اثربخشی سازمانی از سوی اندیشمندان علوم انسانی و اجتماعی بخصوص صاحب‌نظران مدیریت و سازمان در سال‌های اخیر و نیز سنجش رابطه کارآمدی و اثربخشی سازمان انجام شده است؛ مانند آنچه در جدول آمده است.

شناسه	اندیشمندان	نظریه	مأخذ و تاریخ
۱	لان توس Lantos 2002	ارتباط معناداری میان مسئولیت اجتماعی و افزایش رضایت مشتریان وجود دارد	Lantos. G.P. (2002) The ethicality of altruistic social corporate responsibility Journal of Consumer Marketing, Vol. 19, No.3, pp.205-30
۲	کا پالدی Caoaldi 2005	علی‌رغم اینکه ممکن است تصور شود مسئولیت اجتماعی به افزایش هزینه و کاهش سود و اختیار عمل سازمان‌ها منجر شود. یک مزیتی رقابتی است.	Capaldi, N. (2005) Corporate social responsibility and the bottom line Internatioal Journal of Social Economics, Vol.32, No. 5, pp.408-23
۳	سا لیمن Lawal and Sulaimon 2007ظ	رفتار اجتماعی به یکی از اهرم‌های استراتژیک سازمان‌های تبدیل شده و از جهات گوناگون مقوله مسئولیت اجتماعی اهمیت بیشتری دارد؛ مانند خدمات صادقانه، رضایت مشتری، کیفیت محصولات ارائه شده و...	Lawal, A. and Sulaimon, A. (2007), "Social responsibility an organizational effectiveness ofsmall and medium nterprises inthecontemporary environment", Lagos Organizational Review, Vol. 7; No. 4, pp. 6377
۴	فامورتی Famoroti 2007	ارتباط معناداری میان مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و اخلاق کارکنان و فرهنگ سازمانی وجود دارد	Famoroti 2007 به نقل از رضا نویدی نکو و دیگران ۱۳۹۱
۵	بارتهورب Barthorp e 2010	ارتباط معناداری میان مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و بهبود عملکرد کارکنان وجود دارد.	Barthorpe, S. (2010), Implementing corporate soivial responsibility in the Uk construction industry, property Management, Vol.28; No.1, pp.4-17
۶	مشبکی و دیگران ۱۳۸۹	مسئولیت اجتماعی از عوامل اصلی شکل‌دهی فرهنگ سازمانی است و می‌تواند بر عملکرد و تصویر کارکنان از سازمان مؤثر باشد.	مشبکی، اصغر و دیگران، ۱۳۸۹ بررسی رابطه فرهنگ سازمانی و مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها، جامعه‌شناسی کاربردی، س، ۲۱، ش، ۴۰: ۳۷-۵۶

مهلوجی و همکاران ۱۳۸۹	مسئولیت اجتماعی تأثیر عظیمی بر نوآوری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اثربخشی دارد. به‌عبارت‌دیگر راهبردهای مسئولیت اجتماعی به توسعه توانمندی‌های یادگیری منتهی می‌شود.	مهلوجی، حسین، رزا هندجیانی و علی کرمانشاهی، تأثیر مسئولیت اجتماعی بر نوآوری در بنگاه‌ها: دیدگاه مبتنی بر منابع، فصلنامه مدیریت ایران، س، سال، ش، ۱۲	۷
رحمان - سرشت، رفیعی و کوشا ۱۳۸۹	بسیاری از رفتارها و اقدامات متأثر از ارزش‌های اخلاقی است. بی‌توجه به این حقوق و عدم رعایت اصول اخلاقی در برخورد با ذینفعان بیرونی می‌تواند مشکلاتی را برای سازمان و اقدامات آن را مورد پرستش قرار دهد	رحمان سرشت، حسین، محمود رفیعی و مرتضی کوشا، مسئولیت اجتماعی: اخلاقیات سازمانی، ماهنامه تدبیر، سال نوزدهم شماره ۲۰۴: ۵۸-۸۹	۸

اما میزان تأثیر کارآمدی مسئولیت اجتماعی بر اثر بخشی سازمان، تابع‌حال موردبررسی و دقت نظر بخصوص با نگاه اسلامی قرار نگرفته است؛ ازاین‌رو در این تحقیق درصدد هستیم تأثیر کارآمدی مسئولیت اجتماعی را بر اثر بخشی سازمان‌ها از منظر اسلام و آموزه‌های اسلامی موردبحث و بررسی قرار داده، و رابطه میان آن‌ها را کشف و در حد توان و بضاعت تبیین نماییم.

روش تحقیق

با عنایت به اینکه هدف اساسی در این تحقیق تبیین رابطه میان مسئولیت اجتماعی و اثربخشی سازمانی با رویکرد دینی است این مطالعه از حیث هدف کاربردی است؛ زیرا با استفاده از داده‌های بنیادی درصدد تبیین میزان اثرگذاری مسئولیت اجتماعی بر اثر بخشی سازمانی است. تحقیقات کاربردی، با استفاده از زمینه و بستر شناختی و معلوماتی که از طریق پژوهش‌های بنیادی فراهم‌شده، برای رفع نیازها و بهبود و بهینه‌سازی ابزارها (حافظ نیا، ۱۳۹۷: ۵۹) و به‌کارگیری نظریه‌ها، قوانین، اصول و فنون تحقیقات پایه‌ای در حل مسائل اجرایی و واقعی هستند (خاکی، ۱۳۸۴: ۲۰۲). این تحقیقات برای یافتن راه‌حلی درباره‌ی یک مشکل مهم در جامعه، یک سازمان صنعتی یا اداری انجام می‌گیرد (نوبخت، ۱۳۹۲: ۴۱). از نظر ماهیت مبتنی بر نظریه تحلیل محتوا است که طی آن موارد مرتبط از دانش مدیریت و مفاد آیات مربوط به مسائل اجتماعی قرآن کریم، خطبه‌ها نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه مورد تحلیل قرار گرفته است. تحلیل محتوا روش اسنادی است که هدف از آن تحلیل کمی یا کیفی محتوای متون، عکس‌ها، فیلم‌ها و سایر اشکال ارتباط شفاهی، دیداری و نوشتاری می‌باشد. بر اساس این روش به‌طور عمده آیات مربوط به مسائل اجتماعی قرآن کریم و کتاب شریف نهج‌البلاغه به‌عنوان متن انتخاب گردید و با استفاده از چارچوب نظری مورد استفاده در تحقیق، موارد منطبق با آن انتخاب و دسته‌بندی‌شده و پیرامون آن توضیحاتی ارائه شده است. در این تحقیق از روش گردآوری اطلاعات کتاب‌خانه‌ی استفاده‌شده بدین‌صورت که متون و منابع

مرتبط ابتدا منابع دانش مدیریت سپس متون و منابع اسلامی عمدتاً قرآن مجید آیات مربوط به مسائل اجتماعی و نهج البلاغه به صورت عام، خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها مورد کاوش قرار گرفته است.

علاوه بر این کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات و سایت معتبر و مرتبط با موضوع پژوهش بررسی و اطلاعات مرتبط استخراج و سپس به توصیف و تحلیل آن پرداخته شده است. از نظر تحلیل اطلاعات در زمره‌ی تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی است؛ زیرا درصد تبیین رابطه‌ی و تأثیر گذاری مسئولیت اجتماعی با اثربخشی سازمانی و کشف متغیرها «علی، مداخله‌گر، پیامدی، زمینه‌ای و راهبردی» می‌باشد. تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی یا همخوانی به دنبال درک چستی و چگونگی ماهیت پدیده‌ها به منظور کسب اطلاعات از وجود رابطه بین متغیرها می‌باشند؛ اما لزوماً کشف این نسبت علی و معلولی نیست بلکه هدف تبیین و درک رابطه بین دو گروه است (حافظیان، ۱۳۹۷: ۷۸).

این رابطه می‌تواند همبستگی مثبت یا فقدان همبستگی و یا همبستگی منفی باشد (همان: ۷۹). راهبرد **۲GT** نه برای آزمون فرضیه که روشی برای تولید آن است (دانایی‌فرد، امامی، ۱۳۸۶: ۷۳). این تئوری برای تفسیر رفتار فرد و همچنین گروه قابل استفاده بوده (رازنی، عزیزی، ۱۳۹۳: ۸۲) و هدف اساسی آن شناخت و درک افراد از رویدادها و وقایع در بستر خاص به منظور تولید نظام‌مند «نظریه» از «داده‌ها» با کمک اندیشه‌ی استقرایی و اکتشافی است. با توجه به نوع پژوهش، جامعه تحلیلی، تمام منابع مرتبط با موضوع پژوهش می‌باشد و طبعاً نمونه این پژوهش تمام منابعی است که محقق به لحاظ بضاعت علمی و موقعیتی به آن‌ها دست رسی داشته است.

تعریف مسئولیت اجتماعی

اندیشمندان علوم اداری و اجتماعی، سازمان‌ها نهادهای عمومی و دولتی به میزان اهمیت که برای مسئولیت اجتماعی قائل شده‌اند، تعاریف متفاوت از آن ارائه نموده‌اند. ناهمگونی در تعریف آن درست به اندازه اختلافات موجود نسبت به ارزیابی نقش شایسته سازمان‌ها در جامعه است، در چنین حالتی چگونه می‌توان درک درست، شرحی منسجم و تعریف کاملی از مفهوم مسئولیت اجتماعی ارائه داد؟ مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها به دلیل اهمیت فراوان که دارد علاوه بر افراد، اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم اجتماعی که به صورت یک نظریه و یا نتیجه یک پژوهش اقدام به ارائه تعریف از آن نموده‌اند. سازمان‌های متعدد و مختلف نیز دامنه اختلاف در تعریف مفهوم مسئولیت اجتماعی را چنانچه در کتاب مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها که به همت بنیاد توانمندسازی منابع انسانی ایران، زیر نظر اداره کل مطالعات اجتماعی فرهنگی شهرداری تهران توسط گروه از مترجمین، ترجمه و چاپ شده است به شرح زیر گزارش نموده است.

سازمان	نوع سازمان	تعریف (SR)	مأخذ
--------	------------	------------	------

<p>www.csr.gov.uk</p>	<p>اقدام‌های داوطلبانه‌ای که سازمان علاوه بر انطباق با الزامات قانونی به منظور پاسخگویی به منافع رقابتی خود و منافع جامعه انجام می‌دهد</p>	<p>سازمان دولتی</p>	<p>دولت انگلستان</p>
<p>نامه سبز گروه اروپا، ۲۰۰۱، ایجاد چارچوبی اروپایی برای مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها</p>	<p>مفهوم که طبق آن سازمان‌ها مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از عملیات کسب‌وکاری خود و تعامل خویش را با ذینفعانشان به صورت داوطلبانه یکپارچه می‌سازند</p>	<p>سازمان غیردولتی</p>	<p>کمیسون اروپا</p>
<p>شرکت اخلاقی، ۲۰۰۵، سیاست: تعریف چینی SR، ۱۵ سپتامبر ۲۰۰۵ www.ethicalcorp.com</p>	<p>اقدام مشخصی که سازمان‌های چینی در تحقق بخشیدن به آرزوهای سیاسی رهبری جمعی جدید حزب کمونیست چین - وادار کردن مردم به ایجاد جامعه همساز - انجام می‌دهند</p>	<p>سازمان غیردولتی</p>	<p>وزارت بازرگانی چین</p>
<p>www.cib.org.uk/</p>	<p>پذیرش این‌که سازمان‌ها باید نه تنها در قبال عملکرد مالی خود بلکه تأثیر فعالیت‌هایشان در جامعه یا محیط پاسخگو باشند</p>	<p>انجمن کسب‌وکار</p>	<p>کنفدراسیون صنایع انگلیس</p>
<p>WBCSD,1999, CSR: meeting Changing expectations'</p>	<p>تعهد مداوم صاحبان کسب‌وکار به رفتار اخلاقی و کمک به رشد اقتصادی هم‌زمان با بهسازی کیفیت زندگی نیروی کار و اعضای خانواده‌هایشان و نیز مردم کشور جامعه.</p>	<p>انجمن کسب‌وکار</p>	<p>شورایی کسب‌وکار جهانی برای توسعه پایدار</p>

<p>www.gapinc.com</p>	<p>مسئول بودن به لحاظ اجتماعی، به کوششی برای گنجاندن ارزش‌ها و اخلاقیات ما در هر کاری که انجام می‌دهیم از چگونگی اداره کسب‌وکارمان و چگونگی رفتار با کارکنانمان تا چگونه تأثیرمان در جوامع که در آن کار و زندگی می‌کنیم.</p>	<p>شرکت</p>	<p>گپ با مسئولیت محدود</p>
<p>www.hsbc.com</p>	<p>به معنا انجام مسئولیت و نشان دادن حساسیت در قبال موفقیت بلندمدت است. هدف ما سود بردن به هر قیمت نبوده و نیست زیرا میدانیم که موفقیت فردی مان به اعتماد که امروز ایجاد می‌کنیم وابسته است.</p>	<p>شرکت</p>	<p>اچ اس بی سی</p>
<p>ارز پشت نقاب؛ چهره واقعی مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها. ۲۰۰۴</p>	<p>ابتکار یکپارچه، داوطلبانه و تحت هدایت سازمان‌ها برای وضع خودخواسته مقررات به‌سان جانشینی برای وضع مقررات در سطح ملی یا بین‌المللی</p>	<p>سازمان غیردولتی</p>	<p>کمک‌های مسیحی</p>
<p>www.csr.asia.com</p>	<p>تعهد شرکت به روشی پایدار به لحاظ اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی که با موازنه منافع ذی‌نفعان گوناگون همراه باشد</p>	<p>اقدام اجتماعی</p>	<p>SR آسیا</p>

آندرو کرین و دیگران، گروه مترجمین، ۱۳۸۹: ۷-۸

کلیه تعریف‌های که در این زمینه وجود دارد بر این موضوع تأکید دارند که سازمان‌ها هنگام تصمیم‌گیری باید تأثیر عملکرد خویش را بر اجتماع در نظر داشته باشد و همواره خود را نسبت به اجتماع و محیط‌زیست پاسخ‌گو و مسئول فرض کنند. اگرچه در ادبیات موضوع، تقریباً تعریف یکپارچه‌ای از مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها بچشم نمی‌خورد؛ اما در اکثر تعاریف، ویژگی‌های مشترک یا محوری مسئولیت اجتماعی قابل‌مشاهده است. همانند داوطلبانه بودن، درونی سازی، ذی‌نفعان چندگانه، موازنه‌ای میان منافع گوناگون اجتماعی و اقتصادی ذی‌نفعان مختلف، روش‌ها و ارزش‌ها و نهادهای شدن مسئولیت اجتماعی در سازمان‌ها فراتر از بعد انسان‌دوستی نوع‌دوستانه. مسئولیت اجتماعی عبارت از تعهدات و مسئولیت‌هایی که انسان در فرایند زندگی اجتماعی و تعامل دیگران ناگزیر از رعایت آن می‌باشد (وطن‌دوست، ۱۳۹۰: ۱۱). مسئولیت اجتماعی، تعهد تصمیم‌گیران بر اقداماتی است که علاوه بر تأمین منابع خود، موجبات بهبود رفاه جامعه را نیز فراهم آورد (پاریزی، ۱۳۷۱: ۱۸). به نظر می‌رسد بهترین تعریف را از مسئولیت اجتماعی، پاریزی ارائه نموده است؛ از این‌رو در تحقیق حاضر نیز همین تعریف موردنظر خواهد بود. از تعریف فوق چند نکته قابل‌استفاده است.

الف) مسئولیت اجتماعی، یک تعهد است که سازمان‌ها باید در ارتباط با آن پاسخگو باشد.

ب) سازمان‌ها مسئول‌اند، در قبال آلوده کردن محیط‌زیست، اعمال تبعیض در امور استخدامی، بی‌توجهی به تأمین نیازهای کارکنان، تولید محصول زیان‌آور و هر چیزی که به سلامت جامعه لطمه می‌زند پرهیز کند.

ج) سازمان‌ها باید با تخصیص منابع مالی لازم، به بهبود رفاه اجتماعی قابل‌قبول گماشته و اقدامات مانند کمک به فرهنگ جامعه، تقویت مؤسسات فرهنگی و بهبود کیفیت زندگی مردم را روی دست داشته باشد.

بنابراین منظور از مسئولیت اجتماعی سازمان، ایجاد پیوستگی و اتحاد میان فعالیت‌های و ارزش‌های سازمان به‌گونه‌ای است که منافع کلیه ذی‌نفعان شامل مدیران، کارکنان، مشتریان، سرمایه‌گذاران و به‌طورکلی اجتماع و محیط‌زیست در سیاست‌ها و عملکردهای سازمان منعکس گردد. طبق این تعریف مسئولیت اجتماعی به تعهد و التزام به استفاده از منابع تحت اختیار در راستای حفظ منافع اجتماع در نظر گرفته شده است؛ به نحو که برای تحقق آن لازم است سازمان خود را جزء از اجتماع بداند. همواره نسبت به آن احساس مسئولیت داشته باشد و در جهت رفاه عمومی به گونه مستقل از منافع مستقیم سازمان تلاش کند.

مدل‌های مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها

با بررسی ادبیات آکادمیک مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها، می‌توان مدل‌های زیر را به‌عنوان مدل‌های اصلی توضیح‌دهنده مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها بیان کرد.

مدل هرمی کارول^۳

طبق این مدل مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها دارای چهار بعد اصلی است که عبارت‌اند از

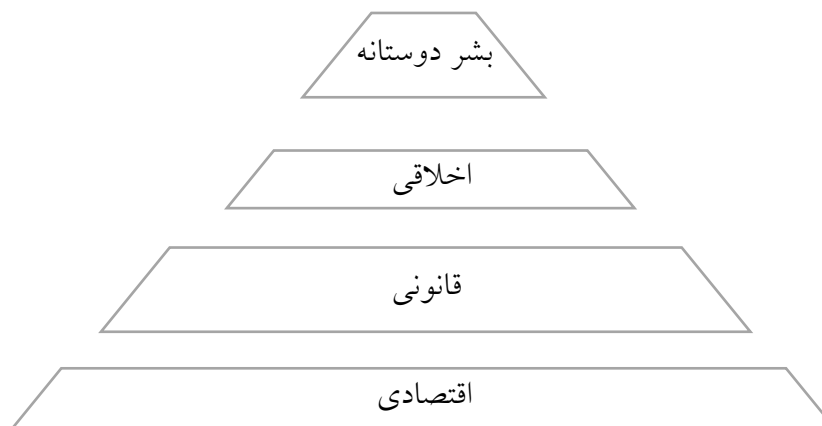
الف) بعد اقتصادی (به دست آوردن سود)

ب) بعد قانونی (هماهنگی با قوانین)

ج) بعد اخلاقی (اخلاق)

د) بعد بشردوستانه (شهروند خوب) (Geva, 2008) (به نقل از حبیبی: ۱۳۸۵).

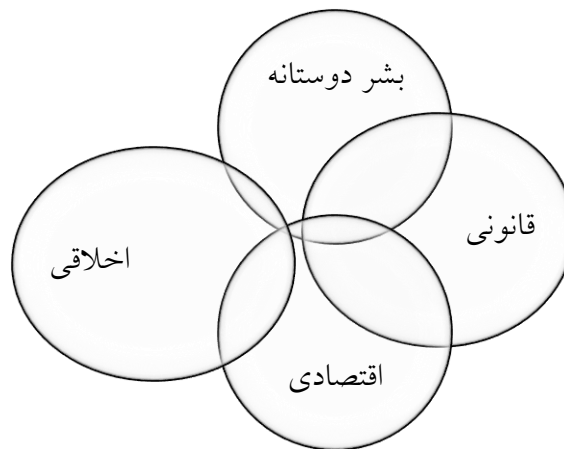
طبق این مدل، مسئولیت اقتصادی از مسئولیت‌های اصلی سازمان است. مسئولیت‌های قانونی به این موضوع اشاره دارد که سازمان باید در چارچوب قوانین و مقررات جامعه فعالیت‌های اقتصادی خویش را انجام دهد. سومین مسئولیت سازمان‌ها مسئولیت اخلاقی است بر اساس آن از سازمان‌ها انتظار می‌رود که ارزش‌ها و هنجار جامعه را مدنظر داشته باشند و به آن‌ها احترام بگذارند و در نهایت مسئولیت‌های بشردوستانه به فعالیت‌های داوطلبانه و شهروندی سازمان‌ها اشاره دارد. کارول با استفاده از این هرم، مدل مفهومی مسئولیت اجتماعی را به تصویر می‌کشد که تمام حوزه‌های مسئولیت اجتماعی سازمانی را به‌طور متمایز و درعین حال باهم دیگر نشان می‌دهد. ابعاد مدل مسئولیت اجتماعی از نظر سلسله مراتبی اهمیتی کمی دارند. بر این اساس مسئولیت قانونی پایه محسوب می‌شود و همه ابعاد دیگر دلالت بر بعد اقتصادی مسئولیت اجتماعی دارند و از سازمان انتظار می‌رود که در چارچوب قانون عمل کند؛ بنابراین مسئولیت قانونی لایه بعدی هرم است. در رأس این هرم مسئولیت بشردوستانه قرار دارد که اختیاری بوده و کم‌ترین اهمیت را درترم دارد؛ زیرا هرچه به رأس هرم نزدیک می‌شویم، از اهمیت ابعاد کاسته می‌شود. (Geva, 2007) (به نقل از وظیفه دوست: ۱۳۸۵)

شکل ۱ مدل هرمی

مدل دواير متقاطع گوا^۴

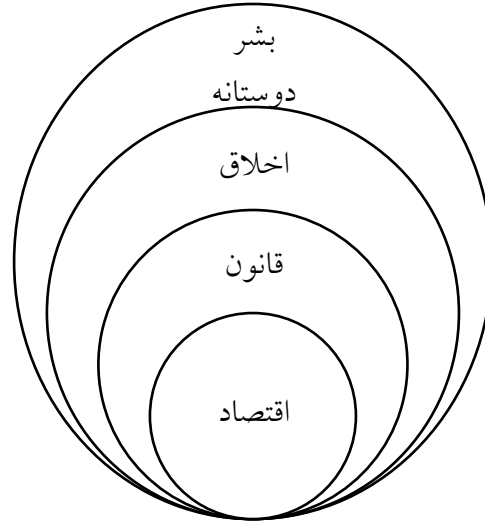
مدل هرمی کارول نمی‌تواند طبیعت قلمرو مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها را به‌طور کامل ارائه کند و ارتباط بین آن‌ها را به تصویر بکشد. قلمروها و ابعاد مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها در تعامل باهم قرار دارند و یکی از ویژگی‌های جدایی‌ناپذیر مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها همان ارتباط متقابل است. بر این اساس در مدل دواير متقاطع، مسئولیت‌های مختلف با یکدیگر روابط پویا و متقابل دارند و به‌طور خاص مسئولیت اقتصادی اساسی‌ترین مسئولیت به‌شمار نمی‌رود و هم‌چنین اقدامات اقتصادی در جهت مسئولیت اجتماعی سازمان اهمیت کمتری نسبت به سایرین ندارد؛ به‌عبارت‌دیگر مسئولیت‌های قانونی، اخلاقی و بشردوستانه به‌اندازه مسئولیت اقتصادی برای کسب‌وکار اهمیت دارد.

شکل ۲ مدل دواير

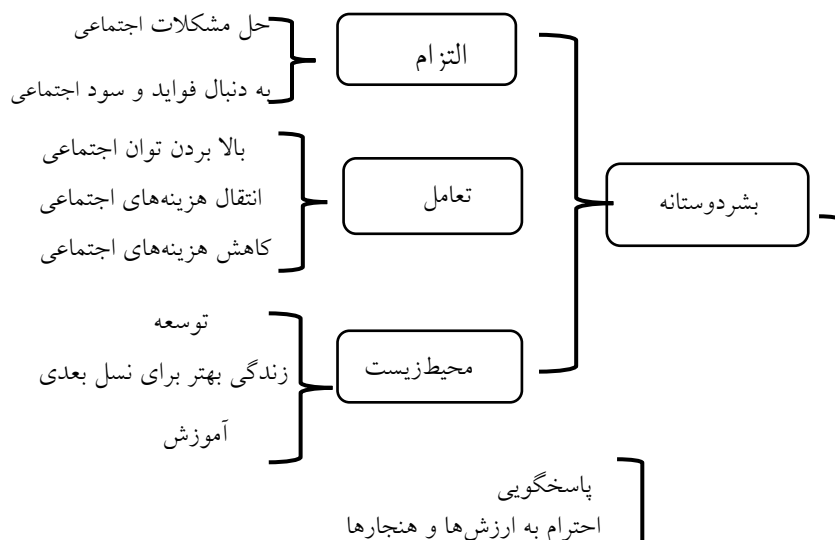
مدل دواير متحد المركز گوا^۵

این مدل شبه مدل هرمی است که در آن نقش اقتصادی کسب‌وکار، هسته اصلی مسئولیت اجتماعی است و هم‌چنین شبه مدل دواير متقاطع است که در آن روابط متقابل بین قلمروهای ابعاد مسئولیت اجتماعی توجه می‌شود. بدین ترتیب در این مدل از یک طرف همانند مدل هرمی کارول مسئولیت‌های اقتصادی در مرکز مدل قرار دارند؛ اما از نسبت به سایر ابعاد و قلمروها اهمیت بیشتری ندارند. در مقابل مسئولیت‌های بشردوستانه بیشترین اهمیت را دارند؛ اما این مسئولیت نیز باید با توجه به بعد اقتصادی انجام شود. در این مدل هر عضو دایره داخلی درعین‌حال عضو دایره گسترده‌تر بیرونی است؛ اما این رابطه برعکس نیست (یگانه، ۱۳۹۳: ۱۱۸ به نقل از گوا ۲۰۰۸).

شکل ۳ مدل دواير

مدل مفهومی پژوهش با استناد به مبانی نظری و تجربی آکادمیک در حوزه مسئولیت اجتماعی سازمان با توجه به ابعاد و مؤلفه‌های اثرگذار که از مدل کارول در این حوزه مورد شناسی قرار گرفت برای ارزیابی کارآمدی مسئولیت اجتماعی در اثربخشی سازمان‌ها استفاده شد و بر اساس مؤلفه‌های این مدل نتایج تحقیق در حوزه تجربی و آکادمیک در پنج بعد اقتصادی، اجتماعی، زیست، اخلاق و کلی ارزیابی شده آنگاه با ابعاد و مؤلفه‌های که از آموزه‌های دینی بخصوص قرآن مجید و نهج‌البلاغه طی بررسی‌ها و مطالعاتی به‌دست آمده سنجیده و تطبیق داده می‌شود. ابعاد مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها بر مبنی مطالعات تجربی به شرح زیر در این مقاله پیشنهاد می‌گردد که البته با تدوین و ارائه ابعاد مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها مطابق آموزه‌های اسلامی برگرفته از آیات قرآن و خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه به‌صورت کامل‌تر در این مقاله عرضه شده است.

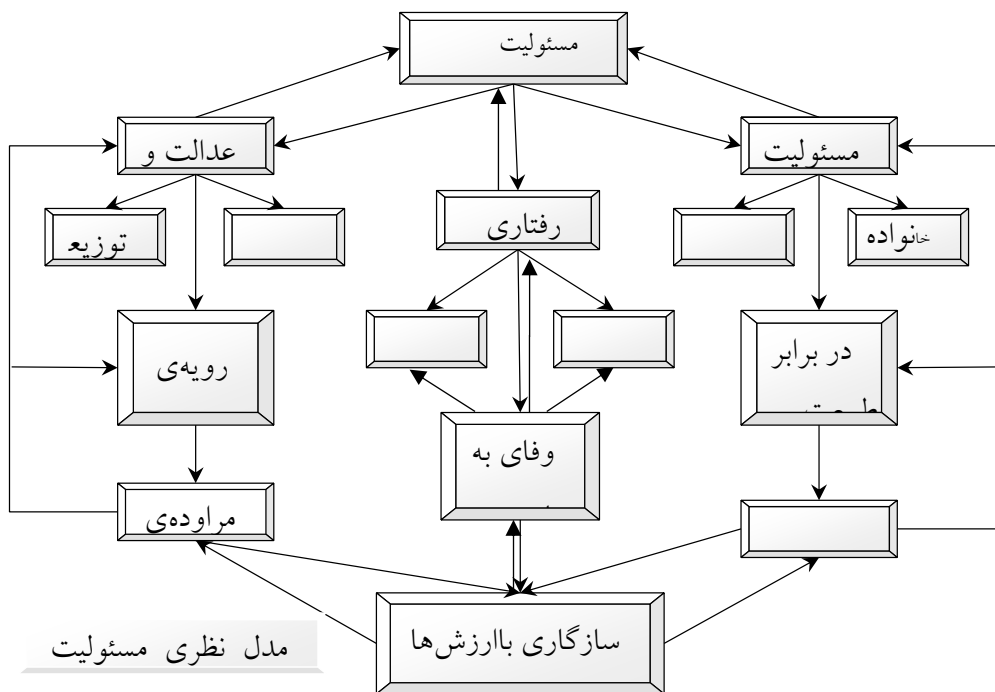
همان‌گونه که قبلاً تذکر داده‌شده در این مقاله تلاش بر این است که با مرور ادبیات علمی و آکادمیک مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و استخراج ابعاد آن، توجه اصلی خویش را به شناسی ابعاد مسئولیت اجتماعی از منظر اسلام با رویکرد قرآنی و روایی بخصوص نهج‌البلاغه معطوف نموده در نهایت ضمن مقایسه میان ابعاد شناسایی شده از مرور ادبیات علمی و نیز آنچه از آموزه‌های دینی حاصل گردیده است، کارآمدی مسئولیت‌های اجتماعی را بر اثر بخشی سازمانی بررسی نماید. مسئولیت اجتماعی در آموزه دینی و اسلامی قلمرو و گستره وسیعی دارد که در ادامه مورد کاوش قرار می‌گیرد.

دانشمندان مسلمان طی تحقیقاتی ابعاد مختلفی را برای مسئولیت‌های اجتماعی شناسایی نموده‌اند به‌عنوان نمونه به مواردی از این تحقیقات در جدول زیر اشاره می‌شود

شنا سه	اندیشمند	ابعاد مسئولیت اجتماعی	مأخذ
۱	حاجی زاده و همکاران	امربه‌معروف و نهی از منکر، احترام به حقوق دیگران، عدالت در برخورد‌های اجتماعی، مسئولیت در برابر فقر و گرسنگی، وفایی به عهد و پیمان، مسئولیت در برابر طبیعت	مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تأکید بر دیدگاه علامه‌ی طباطبایی، مجله علوم قرآن و حدیث تفسیر پژوهی، ۱۳۹۳، ش، ۱
۲	حسینی و همکاران	مسئولیت اجتماعی در برابر دیگران. هموعان، خویشاوندان، همسایگان، خانواده، خواص و انحرافات	بررسی بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری از منظر قرآن کریم. فصلنامه مطالعات قرآنی، ش، ۲۴، ۱۳۹۷
۳	صالحی امیری و همکاران	نیکی کرده، مسئول بودن نسبت به یکدیگر، نیکوکاری، برخورد درست با زمین، حقوق مردم، کمک و مساعدت به مستمندان و اقشار ضعیف، ویژگی‌های مؤمن	مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها (۳) پژوهشکده تحقیقات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهش‌نامه شماره ۶۱
۴	ایزدی و همکاران	عدالت، خدمت به مردم، مسئولیت و پاسخگویی.	مسئولیت‌پذیری کارگزاران از دیدگاه امام علی (ع) با تأکید بر مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ی پژوهشنامه علوی، س، ۱، ش، ۲، ۱۳۸۹
۵	عباسی	احساس وابستگی به اجتماع، رابطه با دیگران بر مبنی عدالت و مراقبت، سازگاری با ارزش‌ها	مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نهج‌البلاغه، ارائه‌شده در اولین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی

چارچوب نظری این مقاله بر اساس مدل شش‌گانه مسئولیت اجتماعی که از مقایسه‌ی ابعاد ذکرشده توسط اندیشمندان اسلامی به دست می‌آید می‌باشد. از این نظر مسئولیت اجتماعی دارای شش بعد است که در همه این ابعاد دو مسئله حائز اهمیت است. نخست مردمی که از نظر اجتماعی مسئولیت‌پذیر می‌باشند. آن‌ها به‌خوبی درک می‌کنند که افراد عموماً در درون یک شبکه اجتماعی بزرگ‌تر ریشه دارد.

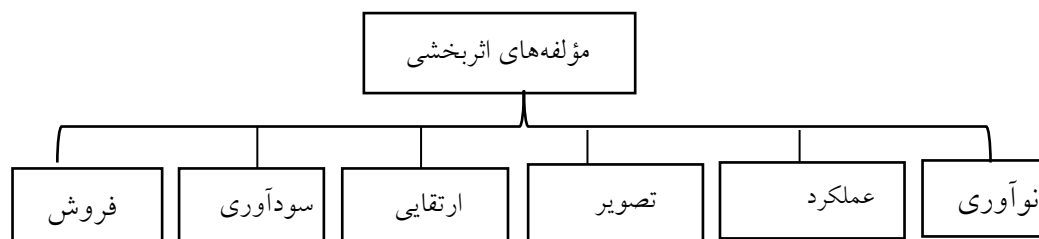
درون اجتماعات به‌هم‌پیوسته‌ی که از سطح اجتماعی تا جهانی تناوب دارد. اینان از راه‌های که یک فرد با محیط اجتماعی و سیاسی تأثیر و تأثر دارد آگاه هستند و احساس اتصال و وابستگی با دیگران را تجربه می‌کنند؛ زیرا انسان موجودی است که برای ادامه حیات و رفع نیازمندی‌های خود، محتاج زندگی اجتماعی است و زندگی اجتماعی نیازمند تعامل و قوانینی است که سرچشمه الهی داشته باشد و گرنه از جامعیت لازم و کافی برخوردار نبوده، نظم و عدالت اجتماعی لازم در جامعه برقرار نخواهد شد. انسان و مردم با این خصوصیت مرزهای هویتشان به‌گونه‌ی نیست که به‌سختی در اطراف خودشان ترسیم‌شده باشد بلکه دیگران و جهان اجتماعی به‌طورکلی قسمتی از خود شخص است ثانیاً روابط با دیگران و با جامعه با ملاحظات عدالت، مراقبت، نیکوکاری، وفای به عهد و پیمان، پاسخگویی و سازگاری با ارزش‌ها تنظیم می‌شود.

مدل نظری مسئولیت

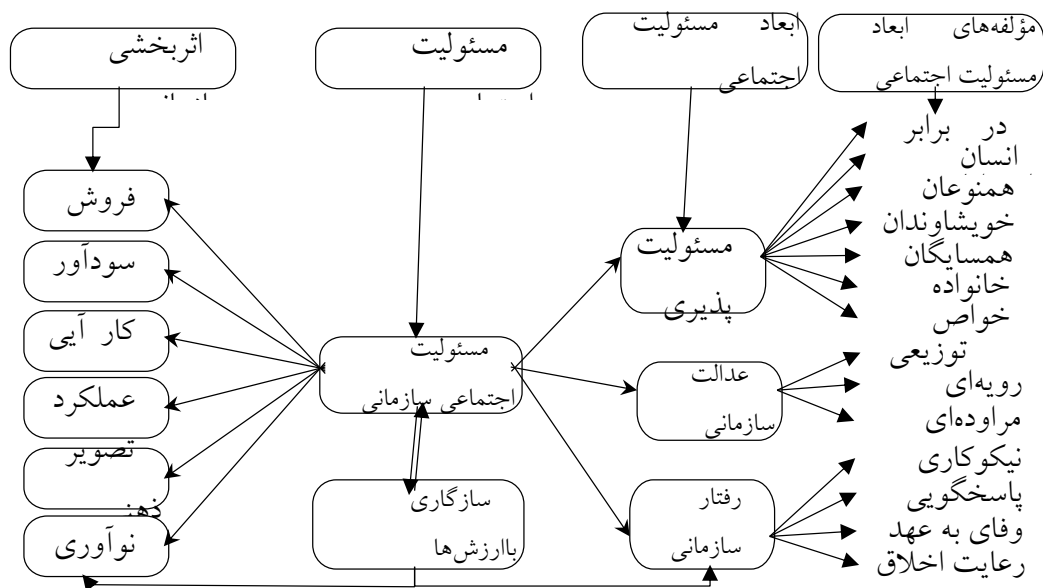
مؤلفه‌های اثربخشی سازمانی

ابعاد مختلفی از سوی اندیشمندان برای اندازه‌گیری اثربخشی سازمانی با توجه به رویکردهای که اتخاذ کرده‌اند پیشنهاد شده است. در اغلب آنان بر اهداف سازمانی تأکید شده است (نویدی نکو، ۱۳۹۱: ۴۵، به نقل از مارشال، ۲۰۰۷). برخی از محققین بر این باورند که نمی‌توان نسخه واحد و مدل عمومی برای اثربخشی سازمانی ارائه نمود. برای سنجش دقیق اثربخشی سازمانی لازم است از چارچوب اقتضایی استفاده نمود (آریا نفر و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۵، به نقل از کامرون و وتن، ۲۰۰۷) محققین دیگر بر این نکته تأکید دارند که محور سنجش اثربخشی، افراد و سازمان‌ها هستند. عملکرد آنان در قالب عملکرد سازمانی و عملکرد فردی قابل‌اندازه‌گیری است (سید اصفهانی و کاظمی، ۱۳۷۶: ۵۴) در این مقاله از مدل (الوکودجو و همکاران، ۲۰۱۱) که جامعیت و فراگیری بیشتری نسبت به سایر مدل‌های ارائه‌شده دارد و از نظم منطقی بهتری برخوردار است برای سنجش مؤلفه‌های اثربخشی سازمانی استفاده شده است. این ابعاد یا مؤلفه‌ها عبارت‌اند از فروش، سودآوری، ارتقای عملیاتی، تصویر ذهنی مشتریان، عملکرد کارکنان و نوآوری که در شکل زیر نشان داده شده است.

با بررسی‌های که بر روی حدود ۴۰۰ آیه مبارکه قرآن کریم و پاره‌ای از خطبه‌های نهج‌البلاغه انجام شد و با بهره‌گیری از ادبیات رایج در مورد تأثیر مسئولیت اجتماعی بر اثربخشی سازمانی، مدل نهایی کارآمدی مسئولیت اجتماعی بر اثربخشی سازمانی قرار ذیل در این مقاله ترسیم و ارائه شده است.

مدل نهایی بررسی کارآمدی مسئولیت اجتماعی بر اثربخشی سازمانی

تحلیل یافته‌های تحقیق (تبیین شکل)

میزان اثرگذاری مسئولیت اجتماعی بر اثر بخشی سازمانی باروی کرد مبتنی بر ارزش‌های رقابتی چنانچه در مدل فوق نشان داده شده است گزینه‌های مختلف دارد که در مجموع بالغ بر ۲۴ صورت می‌شود. تبیین هرکدام در ادامه پیگیری می‌شود؛

مسئولیت اجتماعی در برابر انحرافات (امربه معروف و ...) و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

مسئولیت در برابر انحرافات در ادبیات دینی به امر به معروف و نهی از منکر تعریف می‌شود از آنجای که پیوند مستحکم اجتماع انسانی به گونه‌ای است که در آن هیچ‌گونه رفتار ناهنجار و ناروایی در جغرافیایی مشخصی محدود نمی‌شود، بلکه همانند آتشی است که ممکن است به مکان‌های دیگر نیز سرایت کند؛ بنا براین می‌توان گفت: در اجتماع انسانی چیزی به نام ضرر فردی وجود ندارد. بر این اساس است که پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: شخص معصیت‌کار در میان جمعیت به مانند کسی است که با جمعی سوار کشتی شود هنگامی که در وسط دریا قرار گیرد، تبری را بردارد و به سوراخ کردن موضعی که در آن نشسته است پردازد و هرگاه به او اعتراض کنند، در جواب بگوید من در سهم خودم تصرف می‌کنم، اگر دیگران او را از این رفتار خطرناک بازدارند طولی نمی‌کشد که آب دریا به داخل کشتی نفوذ کرده و یک‌باره همگی در دریا غرق می‌شوند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۸). در منطق اسلام برگرفته از این فرمایش پیامبر اکرم (ص) نظارت افراد بر اجتماع از جمله حقوق طبیعی شمرده می‌شود.

در قرآن کریم در آیات متعددی از این فریضه بزرگ سخن به میان آورده است و در آیه مبارکه ۷۱ از سوره توبه آن را بر فرایض مهمی چون نماز، زکات و اطاعت از خدا و رسول مقدم کرده است که بیانگر اهمیت فوق‌العاده آن نسبت به سایر واجبات است «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (توبه: ۷۱)». امام علی (ع) می‌فرماید: تمام کارهای نیک حتی جهاد در راه خدا در برابر امر به معروف و نهی از منکر چون آب دهان در برابر دریای پهناور است «وَمَا أَعْمَالُ الْبِرِّ كُلُّهَا وَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنْفَتُهُ فِي بَحْرِ لُجِّي» (نهج البلاغه، کلمات قصار، کلمه: ۳۷۴). در مورد دیگر حضرت می‌فرماید افراد که در برابر منکرات سکوت توأم با رضایت پیشه نمایند، در واقع شریک جرم و مستحق کیفر الهی است نمونه این مورد را به پی کردن شتر حضرت صالح (ع) تمثیل نموده می‌فرماید باینکه شتر حضرت صالح (ع) را یک نفر از بین برد ولی قرآن می‌فرماید جمعی او را کشتند و همگی گرفتار عذاب شدند.

این شمولت عذاب به این دلیل می‌تواند باشد که آن گروه به عمل آن فرد راضی بودند؛ بنابراین افراد مسئولیت پذیر در انحرافات ساکت نمی‌مانند بلکه به مقتضی وظیفه و مسئولیت دینی و ایمانی خویش نسبت به آن واکنش نشان می‌دهد و این واکنش به امر به معروف و نهی منکر در جامعه و سازمان برحسب مورد منتهی می‌گردد. نتیجه طبیعی آن به وجود آمدن مسئولیت اجتماعی خواهد بود. با تحقق مسئولیت اجتماعی مطابق تبیین فوق در محدوده سازمان زمینه و بستر اثربخشی سازمانی را از طریق تأثیر بر عناصر و مؤلفه‌های آن مانند - فروش، سودآوری، کار آیی عملیاتی، عملکرد کارکنان، تصویر ذهنی مشتریان و نوآوری - به وجود می‌آورد. چنانچه در مدل که به این منظور ترسیم شده است نیز نشان داده شد.

مسئولیت اجتماعی در برابر انسان و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

مسئولیت در برابر انسان عام‌ترین نوع مسئولیت که هم در عرف و هم در آموزه‌های دینی تأکید فراوان نسبت به آن وجود دارد. امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه در مورد انسان‌ها خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَ الْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَ اللَّطْفَ بِهِمْ وَ لَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبْعًا ضَارِبًا تَغْنَمُ أَكْلَهُمْ فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ إِمَّا أَخٌ لَكَ فِي الدِّينِ وَ إِمَّا نَظِيرٌ لَكَ فِي الْخَلْقِ» با انسان‌های پیرامون خویش به عنوان رعیت با لطف و مهربانی رفتار کن نه مانند حیوان شکاری که خوردن گوشت آنان را غنیمت شماری؛ زیرا انسان‌های پیرامون تو دو گروه‌اند یا برادر دینی و یا همانند شما در آفرینش‌اند و با هردو گروه رفتار نیکو و برخورد ملایم مورد انتظار است و رعایت این گونه موارد حکایت از مسئولیت پذیری در برابر انسان‌ها داشته و به کار بستن و عملیاتی کردن این رویه در سازمان‌ها موجب اثربخشی سازمانی خواهد شد و میزان فروش و سودآوری سازمانی را در جهت اهداف از پیش تعیین شده هدایت

نموده بخصوص ارتقایی عملیاتی و تصویر ذهنی مشتریان را نسبت به سازمان بهبود بخشیده زمینه‌ای لازم برای ابتکار و نوآوری را مساعد خواهد نمود.

مسئولیت اجتماعی در برابر هموعان و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

مسئولین انسان در برابر هموعان دیگر دوستی، یکی از ویژگی‌های پسندیده اخلاقی است که روابط جوامع بشری را مستحکم می‌کند و زندگی را برای عموم انسان‌ها دل‌نشین و رضایت‌بخش می‌سازد. امامان گرامی اسلام نیز آن را یکی از عوامل خوشبختی و بهزیستی همه انسان‌ها معرفی و عموم مردم روی زمین را به آن سفارش کرده‌اند. امام موسی کاظم (ع) در این زمینه می‌فرماید: زندگی مردم روی زمین همواره آمیخته با رحمت و عطف خواهد بود، مادامی که یکدیگر را دوست بدارند، ادای امانت کنند و بر وفق عدالت عمل کنند (مدیریت آموزش تشکیلات و بهبود روش‌ها، ۱۳۹۲: ۱۸۵). توجه به این مهم در سازمان یقیناً در همه‌ای مسائل و فرایندهای سازمانی مانند فروش، سودآوری، کار آیی عملیاتی، عملکرد کارکنان، تصویر ذهنی مشتریان و نوآوری منجر به اثربخشی خواهد شد.

مسئولیت اجتماعی در برابر خویشاوندان و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

از مسئولیت اجتماعی نسبت به خویشاوندان در فرهنگ و آموزه‌های دینی و اسلامی به صله رحم تعبیر شده است. اسلام به منظور تقویت این‌گونه پیوند اجتماعی، ارتباط با خویشاوندان و بستگان را لازم دانسته و اهمیت این نوع ارتباط به حد وجوب و الزام تعریف کرده به گونه‌ی که از موارد سال‌های رستخیز قلمداد شده است. خداوند متعال در این مورد در قرآن مجید فرموده است «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (نساء: ۱)». از خویشاوندان خود و (قطع پیوند آن‌ها) بپرهیزید. بر این اساس فقها اسلامی صله رحم واجب و قطع آن را حرام دانسته‌اند. در جای دیگر از قرآن نوع ارتباط مؤمنین را از نوع ارتباط ارحام شمرده است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (انفال: ۷۵) در این آیه به گروه مسلمانان یعنی مهاجران بعدی اشاره کرده می‌گوید: آن‌ها که بعد از این ایمان بیاورند و هجرت کنند و با شما در جهاد شرکت جویند آن‌ها نیز از شمایند؛ یعنی جامعه اسلامی یک جامعه مداربسته و انحصاری نیست، بلکه درهائش به سوی همه مؤمنان و مهاجران و مجاهدان آینده نیز گشوده است و در پایان آیه اشاره به ولایت و اولویت خویشاوندان نسبت به یکدیگر کرده می‌گوید: خویشاوندان نیز نسبت به یکدیگر و در احکامی که خداوند بر بندگانش مقرر داشته اولویت دارند.

در حقیقت در آیات گذشته سخن از ولایت و اولویت عمومی مسلمانان نسبت به یکدیگر بود و در این آیه تأکید می‌کند که این ولایت و اولویت در مورد خویشاوندان به صورت قوی‌تر و جامع‌تری است، زیرا خویشاوندان مسلمان علاوه بر ولایت ایمان و هجرت، ولایت خویشاوندی نیز دارند (مکارم شیرازی و دیگران، پیشین، ج، ۷: ۷).

۲۵۶). بیگمان تلاش برای پیاده‌سازی، عملیاتی و نهادینه کردن فرهنگ رفتاری و ارتباطی موردنظر و توصیه اسلام و قرآن در این حوزه؛ در سازمان‌ها اسلامی بر میزان کار آیی و اثربخشی سازمانی تأثیر مثبت داشته و موجب افزایش آن می‌گردد.

مسئولیت اجتماعی در برابر همسایگان و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

یکی دیگر از مسئولیت‌های اجتماعی انسان‌ها، نحوه تعامل، ارتباط و چگونگی رفتار با همسایگان است. مسئولیت انسان در قبال همسایه‌ها چنان سنگین که امیر مؤمنان علی (ع) در مورد آن فرموده است درباره همسایه از خدا بترسید که این امر سفارش پیامبر شماسست؛ که حضرت همواره در مورد آنان سفارش می‌نمود تا بدان جا که گمان کردم آن‌ها از یکدیگر ارث می‌برند. «قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي وَصِيَّتِهِ عِنْدَ وَفَاتِهِ اللَّهُ اللَّهُ فِي جِيرَانِكُمْ فَإِنَّهُ وَصِيَّةٌ نَبِيِّكُمْ مَا زَالَ يُوصِي بِهِمْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُورَثُهُمْ» (نهج البلاغه: ۴۲۲). امام (ع) در مورد حدود مرز همسایگی را چهل خانه از چهار طرف خانه انسان تعیین کرده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۶۲۷). با تسری حکم چهل خانه به چهل سازمان؛ چهل روستا، چهل شهر و در نهایت چهل کشور زندگی آرام، امنیت و لذت بخشی را شاهد خواهیم بود ضمن اینکه در محدوده سازمان‌های همسایه، رعایت و عمل به مسئولیت باعث کارآمدی و بهبود اثربخشی سازمانی خواهد شد.

مسئولیت اجتماعی در برابر خانواده و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

خانواده اولین و کوچک‌ترین واحد اجتماعی و منشأ زندگی اجتماعی انسان، در آموزه‌های دینی، اسلامی و قرآنی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است و جنبه‌های مختلف این نهاد کوچک اجتماعی مورد توجه خاص قرار گرفته است. از نظر اسلام سلامت و فساد آن نقش اساسی در سلامت و فساد جامعه، نهادهای سیاسی و سازمان‌های اداری دارد. به عبارت دیگر خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد، تکامل و تعالی انسان است. نهاد خانواده از نظر اسلام مرکب از دو رکن زن و مرد است که بر اساس قانون عرف یا دین یک جامعه با یکدیگر پیوند زناشویی برقرار می‌کند. اهمیت ایجاد این نهاد و حفظ آن در اسلام به حدی است که کمک و اصلاح امر جوانان در تشکیل خانواده سالم و خردمند سیستم اصلاح امر بانوان در نقش متعادل خانوادگی، اجتماعی و اداری‌شان از شرایط و مسئولیت‌های اساسی تشکیل خانواده است؛ از این رو مسئولیت در برابر خانواده نتیجه مطلوبی در مسئولیت اجتماعی دارد؛ زیرا همان‌گونه که بیان شد خانواده اولین نهاد اجتماعی است و قبول مسئولیت در برابر آن یعنی نگرش مثبت به مسئولیت اجتماعی است.

مسئولیت اجتماعی در همه ابعاد منتهی به اثربخشی سازمانی در همه مؤلفه‌های آن مانند فروش موفق، سودآوری مورد انتظار، کار آیی عملیاتی مثبت، بهبود عملکرد کارکنان، تصویر ذهنی مشتریان که اصلی‌ترین توجه به مسئولیت اجتماعی است، در سازمان اثرگذار است. مسئولیت در برابر خانواده دارای جهات به شرح ذیل است: مسئولیت

پدر، حفظ حریم عفاف خانواده، فرهنگ یازی در خانواده و آموزش تکالیف دینی و مذهبی، همسران نسبت به هم دیگر، عفو و گذشت، پایبندی به معنویات و رعایت احساس هم دیگر، والدین در قبال فرزندان، شکر این نعمت، نام نیکو، مراقبت اولیه، تغذیه حلال و مناسب، تربیت صحیح اسلامی و تعلیم احکام و روابط اجتماعی و فرزندان نسبت به والدین. احترام، تکریم، مهربانی، احسان، عدالت، تواضع و دعا.

مسئولیت اجتماعی خواص و تأثیر آن بر اثر بخشی سازمانی

علی‌رغم اینکه در فرهنگ دینی و نظام ارزشی اسلامی، در مرحله اول مسئولیت اجتماعی متوجه همه آحاد جامعه و مردم است اما افرادی که در جامعه به‌گونه‌ای خاص هستند و ویژگی منحصر به فردی دارند، مسئولیت بیشتری دارند، افراد خاص در آموزه‌های دینی قرار ذیل معرفی شده است: علما و اندیشمندان؛ زیرا اینان مسئولیت سازندگی اجتماع را به عهده دارند و دارای پیمان الهی می‌باشند که خداوند متعال از علما برای ادای مسئولیت اجتماعی گرفته است و به‌موجب آن حضرت علی (ع) خلافت را در زمان خودش پذیرفت تا در برابر سیری مستمر و گرسنگی ستم‌دیده رضا ندهند. کارگزاران، مدیران و دولت‌مردان. این اشخاص بار سنگین امانت اداره و هدایت جامعه را بر دوش دارند که بایستی خودساخته، ساده‌زیست، خدمت‌رسان بوده ارتباط مستقیم و بدون مانع با مردم داشته باشند و در مشکلات و ناراحتی‌های آنان شرک و همدردشان باشند.

ثروتمندان. این افراد باید به نیاز افراد نیازمند رسیدگی نمایند. اقدام عملی خواص در جهت موافق ارزش‌ها و آموزه‌های دینی نشان از درجه بالای مسئولیت اجتماعی آنان دارد که ورود این میزان از مسئولیت اجتماعی در سازمان منجر به اثربخشی سازمانی در ابعاد مختلف خواهد شد.

تأثیر عدالت توزیعی بر اثر بخشی سازمانی

عدالت توزیعی به میزان و درجه انصاف ادراک‌شده در خصوص توزیع پیامدها سازمانی اشاره دارد (زکیانی، ۱۳۸۷: ۱۲۴) عدالت توزیعی بیانگر ادراک فرد از میزان رعایت توزیع عدالت در تخصیص‌ها، منابع و پاداش‌ها است (حیدری، ۱۳۹۶: ۵۴). به‌عبارت‌دیگر به میزان که افراد پاداش‌ها را با عملکرد مرتبط می‌دانند، (رضائیان، ۱۳۸۴: ۹۸) بنا براین در صورت که یک عمل منجر به افزایش همکاری بین اعضای جامعه شود، می‌توان درست، عادلانه و در جهت موافق با مسئولیت اجتماعی تحلیل نمود و طبعاً اثربخشی سازمانی را در پی خواهد داشت.

تأثیر عدالت رویه‌ای بر اثر بخشی سازمانی

عدالت رویه‌ای به ادراک عدالت در رویه‌های بکار رفته در اتخاذ تصمیم مربوط می‌شود این نوع عدالت بر رویه‌های انجام کار تأکید دارد. تحقیقاً حکایت از آن دارد که ادراک بهتر از عدالت رویه‌ای منجر به پیامدهای مناسبی

مانند تعهد، تمایل بیشتر به باقی ماندن در سازمان، سطح مطلوب و بالای از عملکرد و رضایت شغلی می‌شود (قلی پور و پور عزت، ۱۳۸۷: ۷۱-۱۲۰). قبلاً گفته آمد که عدالت سازمانی برگرفته از مسئولیت اجتماعی است که در نهایت اثربخشی سازمانی را در تمام ابعاد آن نتیجه می‌دهد.

تأثیر عدالت مراوده‌ای بر اثر بخشی سازمانی

عدالت مراوده‌ای به برخورد عادلانه‌ای اطلاق می‌شود که به یک فرد شاغل در قالب روش‌های رسمی تصویب‌شده به عمل می‌آید. در واقع عدالت مراوده‌ای محورهای از فرایند ارتباطات مانند صداقت، ادب و احترام بین منبع و دریافت‌کننده را در برمی‌گیرد. دو عامل در درک عدالت مراوده‌ای نقش محوری و کلیدی بر عهده دارد نخست تشریح دلایل اصلی تصمیمات مربوط به تخصص منابع به‌طور واضح و روشن و به‌اندازه کافی برای افراد و دویم رفتار احترام‌آمیز مسئول اجرای تصمیمات با افراد تحت تأثیر تصمیمات (شکرکن، ۱۳۸۳: ۷۹-۹۹)؛ از این روست که رفتارهای مانند صداقت، ادب و احترام به دیگران جزء رفتار شهروندی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. حکایت از مسئولیت اجتماعی و فرهنگ زیست جمعی و اجتماعی متلبس به خود دارد و پیاده‌سازی آن در سازمان بر اثر بخشی سازمانی مؤثر بوده و او را بهبود می‌بخشد.

تأثیر نیکوکاری بر اثر بخشی سازمانی

فعالیت‌های خیرخواهانه یک مسئولیت اجتماعی است. در این میان نیکوکاری به‌عنوان یک رفتار اجتماعی مطلوب، موجب رشد سجایای اخلاقی و کاهش تضادهای فردی و اجتماعی می‌شود. نیکوکاری به‌عنوان یک سرمایه اجتماعی بی‌بدیل در ادبیان و آموزه‌های دینی مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. قرآن کریم در مورد آن می‌فرماید: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِثْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره: ۲۷۴). آنان که اموال خویش را در شب و روز، در پنهان و آشکار انفاق می‌کنند، اجرشان با پروردگارشان است، نه بیمناک می‌شوند و نه غمگین. قرآن کریم در این آیه مبارکه تأکید دارد که از جمله عباداتی که می‌توان پنهانی و ظاهری انجام داد، همین انفاق، احسان و نیکوکاری است. در مورد دیگر می‌فرماید: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكُظُمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (آل عمران: ۱۳۴) آن‌کسان که در توانگری و تنگدستی انفاق می‌کنند و خشم خویش فرومی‌خورند و از خطای مردم درمی‌گذرند. خدا نیکوکاران را دوست دارد. در فرهنگ قرآن این افراد جز محسنین شمرده شده است. بدون تردید اقدامات نیکوکارانه در سازمان راندمان اثربخشی سازمانی را بهبود بخشیده تقویت می‌کند.

پاسخگویی و اثربخشی سازمانی

مراد از پاسخگویی مؤثر بر اثر بخشی سازمانی این است که مدیران سازمانی و رهبران اجتماعی شرایطی را فراهم آورد که افراد، شهروندان و کارکنان بدون ترس، دغدغه و موانع دیگر در کوتاه‌ترین زمان ممکن بتوانند درخواست‌ها و مشکلات خود را به راحتی با مسئولان در میان گذاشته و پاسخ مناسب دریافت دارند. امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک می‌فرماید: روزی اینان را فراخ دار و از رسیدگی به کارشان دریغ مکن و با آنان ترش‌رویی مکن. بخش از وقت خود را به کسانی اختصاص بده که به تو نیاز دارند و خود را برای آنان فارغ کن، با آنان در مجلس عمومی دیدار کن و در آنجا در برابر خدای که تو را آفریده فروتن باش، سپاهیان، یاران و پاسبانان را از آنان دو رکن تا سخنگوی آن مردم بدون درماندگی در گفتار با تو گفتگو نماید که من از رسول خدا (ص) بارها شنیدم که می‌فرمود: هرگز امتی را پاک از گناه نخوانند که در آن امت بی‌آنکه بترسند و در گفتار درمانند، حق ناتوان را از توانا نستانند «وَ اجْعَلْ لِدَوَى الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تُفَرِّغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ وَ تَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ وَ تُقْعِدُ عَنْهُمْ جُنْدَكَ وَ اَعْوَانَكَ مِنْ اُحْرَاسِكَ وَ شُرَطِكَ حَتَّى يُكَلِّمَكَ مُتَكَلِّمُهُمْ غَيْرَ مُتَتَعِّعٍ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ فِي غَيْرِ مَوْطِنٍ لَنْ تُقَدَّسَ أُمَّةٌ لَّا يُؤْخَذُ لِلضَّعِيفِ فِيهَا حَقُّهُ مِنَ الْقَوَى غَيْرَ مُتَتَعِّعٍ - ثُمَّ اِحْتَمِلِ الْخُرْقَ مِنْهُمْ وَ الْعِيَّ وَ نَحَّ عَنْهُمْ الضُّيْقَ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

تأثیر وفای به عهد بر اثر بخشی سازمانی

یکی از مسئولیت‌های مهم، ایمانی و حیاتی انسان، وفای به عهد و پیمان است؛ چراکه بدون آن هیچ‌گونه همکاری اجتماعی و فعالیت جمعی شکل نمی‌گیرد اعتماد عمومی خدشه دار و در نهایت موجب پراکندگی اجزای جامعه از هم خواهد شد؛ این امر ضررهای جبران‌ناپذیری را بر پیکره سازمان و اجتماع وارد می‌آورد؛ بنابراین وفای به عهد و پیمان همانند شیرازه‌ای مستحکم روابط سازمانی، اجتماعی، سیاسی و... را نگه می‌دارد. در قرآن کریم به عنوان مهم‌ترین منبع دینی در آیات متعددی وفای به عهد مورد تأکید قرار گرفته است. به عنوان نمونه در یک مورد به عنوان شمارش نیکی نیکان می‌فرماید: «وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا» (بقره: ۱۷۷) این افراد کسانی هستند که به عهد خود هنگامی که عهد می‌بندند وفا می‌کنند. در مورد دیگر دستور می‌دهد و نسبت به وفای به عهد از ادبیات دستوری استفاده می‌کند «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده: ۱). ای اهل ایمان به قراردادهای خود وفا کنید. در جای دیگر از فرجام وفای به عهد خبر داده و اعلام می‌کند نسبت به عهدهای خویش مسئولیت دارید و مورد بازخواست خواهی بود «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (اسراء: ۳۴) به عهد و پیمان خود وفا کنید که در قیامت از آن سؤال و بازخواست خواهد شد. ائمه معصومین (ع) در صدها مورد پیروان خود را با تأکید فراوان به وفای به عهد دعوت کرده‌اند؛ بنابراین وفای به عهد که یکی از مهم‌ترین مسئولیت‌های اجتماعی است در صورت به‌کارگیری آن در سازمان، یقیناً موجب اثربخشی سازمانی خواهد شد.

رعایت اخلاق و اثربخشی سازمانی

بسیاری از رفتارها و اقدامات مدیریان و کارکنان متأثر از ارزش‌های اخلاقی بوده ریشه در اخلاق دارد و عدم توجه به اخلاقیات می‌تواند معضلاتی بزرگ برای سازمان‌ها به وجود آورد؛ بنابراین آموزه‌های اخلاقی به دلیل رابطه نزدیک و تنگاتنگی که با ارزش‌ها دارد به‌عنوان ابزاری نگریسته می‌شود که ارزش‌ها به عمل تبدیل می‌کنند (دفت، ۱۳۷۴: ۶۳۸)؛ بنابراین اخلاق نقش شاخصی برای رعایت اصول معنوی و ارزش‌هایی که بر رفتار شخص یا گروه حاکم است دارد و مفاهیمی مانند اعتماد، صداقت، درستی، وفای به عهد نسبت به دیگران، عدالت و مساوات، فضائل شهروندی و خدمت به جامعه را در برمی‌گیرد؛ به عبارت دیگر از ارکان اساسی سعادت در زندگی مادی و معنوی بشر، فضیلت‌های اخلاقی و خلقیات حمیده است که در سایه آن روابط اجتماعی تحکیم یافته، تعاملات مهرآمیز بسط و گسترش می‌یابد و روح شور نشاط در کالبد زندگی فردی و اجتماعی دمیده می‌شود. نتیجه مستقیم این فضیلت، تکامل نوع انسان در مسیر الهی حیات و کامروایی بنی نوع بشر خواهد بود.

انبیایی الهی و ائمه معصومین (ع) همواره برای تربیت انسان‌ها ضوابط و اصول اخلاقی متعالی را در همه زمینه‌ها ارائه دادند و تلاش نمودند با تهذیب افکار و تطهیر قلوب آلودگی‌ها و کدورت‌ها از دل‌ها و جوامع زدوده و برای کمال انسان فضای معطر به عطر دل‌انگیز محاسن اخلاقی پدیدآورند تا جای که پیامبر اکرم هدف بعثت خویش را متمم مکارم اخلاقی دانسته می‌فرماید: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (ابن جمعه الحویزی، ۱۳۷۳: ۳۹۲). در ورد دیگر فرمود: « مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ حُسْنُ الْخُلُقِ » (نوری طبرسی، ۱۴۰۷: ۸۳) حسن خلق و رعایت اخلاق نیکو، موجب روابط اجتماعی بر پایه مهر و محبت می‌شود. امام صادق (ع) نیز فرمودند: «إِنَّ الْبِرَّ وَ حُسْنَ الْخُلُقِ يَعْمرَانِ الدِّيَارَ وَ يَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ» (حر عاملی، ۱۳۸۴: ۵۰۴) حسن خلق و رعایت و به کار بست اخلاق نیکو سبب آبادانی و عمران جامعه می‌شود. و قهرا در اثربخشی سازمانی تأثیر بسزایی دارد.

نتیجه‌گیری

هرچند به‌طور معمول هدف اصلی سازمان، افزایش کار آیی، اثربخش و کسب سود و درآمد است، ولی در عصر حاضر برای دستیابی به این مهم، باید به انتظارات اجتماعی و احکام اخلاقی که در این تحقیق از تعبیر مسئولیت اجتماعی برای بیان آن استفاده شده است، واکنش نشان داد و به بهترین شکل این‌گونه انتظارات را با اهداف سازمان تلفیق نمود در جوامع اسلامی با شاخص ارزش‌های دینی حرکت نمود تا به نتیجه مطلوب که اثربخشی سازمانی است منطبق با ارزش‌ها و آموزه‌های دینی است دست‌یافت. در فرهنگ اسلامی نهادینه‌سازی مسئولیت اجتماعی از ابعاد مختلف مانند مسئولیت‌پذیری با مؤلفه‌های که در متن آمده، عدالت سازمانی، رفتار سازمانی مانند نیکوکاری، پاسخگویی، وفای به عهد و رعایت اخلاق اسلامی و سازمانی با محوریت سازگاری با ارزش‌های دینی و اسلامی،

منجر به اثربخشی سازمانی در زمینه فروش سودآوری، کار آیی عملیاتی، عملکرد کارکنان، تصویر ذهنی مشتریان و نوآوری خواهد شد.

فهرست منابع:

۱. قرآن
۲. نهج البلاغه
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (1412). «من لایحضره الفقیه» قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
۴. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۵). «کارآمدی در آموزه‌های نهج البلاغه» مطالعات اسلامی شماره ۷۶.
۵. ایران نژاد، مهدی پاریزی (۱۳۷۱). «مسئولیت‌های اخلاقی و اجتماعی مدیریت» دانش مدیریت، ش، ۱۸.
۶. آقا بخشی، علی اکبر (۱۳۷۹). «فرهنگ علوم سیاسی» تهران: چاپار.
۷. آن درو گرین و دیگران (۱۳۸۹). «مسئولیت اجتماعی سازمان‌های ایران» گروه مترجمین، تهران: بنیاد توانمندسازی منابع انسانی ایران، اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
۸. البرعی، محمد و رحمان مودود (۱۳۸۲). «بررسی نظارت‌های سازمانی و ارزیابی رفتار سازمانی از دیدگاه اسلام با به کار بردن فرایند تحلیلی با نگرش به مدیریت در اسلام» تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۹. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۷). «مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی» تهران: سمت.
۱۰. حبیبی، نوید و دیگران (۱۳۹۵). «مؤلفه‌های ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی» فصلنامه پژوهشی برنامه‌ریزی آموزش عالی، دوره ۲۲، ش، ۲.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۸۴). «وسائل الشیعه» قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۱۲. الحویزی، عبدالعلی بن جمعه (۱۳۷۳). «نور الثقلین» به کوشش هاشم رسولی، قم: مؤسسه اسماعیل.
۱۳. حیدری، عبدالله (۱۳۹۶). «بررسی نقش حسابرسی عملکرد بر مسئولیت‌های اجتماعی سازمان» مجله رویکردهای پژوهشی نو در علوم مدیریتی، اول، ش، ۲.
۱۴. خاکی، غلامرضا (۱۳۸۲). «روش تحقیق در مدیریت» تهران: نشر بازتاب.
۱۵. خاکی، غلامرضا (۱۳۸۴). «روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی» تهران: نشر نی.
۱۶. خوش‌طینت، محسن و زهرا قانون (۱۳۸۵). «مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها» مجله حسابدار، کاربرد حسابداری مدیریت در مؤسسات عمومی عام‌المنفعه، زیر نظر حسابداران خبره ایران، س، ۲۱، ش، ۱۷۵.
۱۷. دانایی‌فرد، حسن و سید مهدی الوانی (۱۳۸۳). «روش‌های پژوهش کیفی در مدیریت» تهران: صفار اشراقی.
۱۸. دانایی‌فرد، حسن؛ امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶). «استراتژی‌های پژوهش کیفی تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد» مجله اندیشه مدیریت راهبردی. ش ۲: ۶۹ تا ۹۸.
۱۹. دفت، ریچارت ال (۱۳۷۴). «تئوری سازمان و طراحی ساختار» ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران، مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۲۰. رازنی، روح‌الله؛ عزیزی، مهدی (۱۳۹۳). «طراحی الگوی تصمیم‌گیری باروی کرد اسلامی» فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی. ش ۴: ۱۰۰ تا ۷۳.
۲۱. رحمان سرشت، حسین و محمود رفیعی (۱۳۸۸). «مسئولیت اجتماعی؛ اخلاقیات فرا سازمانی» مجله تدبیر، شماره ۲۰۴.
۲۲. رضائیان، علی (۱۳۸۴). «انتظار عدالت و عدالت در سازمان» تهران: سمت.
۲۳. زکیانی، شعله (۱۳۸۷). «بررسی تقویت رابطه رفتار شهروندی سازمانی و عدالت سازمانی به واسطه شخصیت سالم سازمانی» پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۴. شکر کن، حسن (۱۳۸۳). «بررسی رابطه ساده و چندگانه عدالت سازمانی با رفتار مدرن سازمان در یک سازمان صنعت در شهر اهواز» مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اهواز، دوره، سوم، ش، سیزدهم.
۲۵. الطبرسی، حسین النوری (۱۴۰۷). «مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل» قم: مؤسسه آل‌البیت.
۲۶. گلریز، حسن (۱۳۸۶). «فرهنگ توصیفی لغات و اصطلاحات علوم اقتصادی» تهران: مرکز آموزش بانکداری.
۲۷. معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهرداری تبریز (۱۳۹۲). «مدیریت آموزش تشکیلات و بهبود روش‌ها» مجموعه مباحث آموزش شهروندی، تبریز، حوزه فرهنگی اجتماعی.
۲۸. معینی، صغرا (۱۳۷۰). «فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات مدیریت و سازمان» تهران: وزارت کشاورزی،
۲۹. مکارم شیرازی و دیگران (۱۳۷۴). «تفسیر نمونه» تهران: دارالکتب الاسلامی.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۶۶). «تفسیر نمونه» تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۱. نوبخت، محمدباقر (۱۳۹۲). «روش تحقیق پیشرفته» تهران: مروارید.
۳۲. وطن‌دوست، رضا (۱۳۹۲). «مسئولیت‌پذیری و مسئولیت‌گریزی (فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی» مشهد: انتشارات مرکز پژوهش‌های اسلامی دانشگاه علوم اسلامی رضوی،